

УДК 398(=161.2):39(092)Дво

Валентина Головатюк
(Київ)

УКРАЇНСЬКИЙ ФОЛЬКЛОР В ЕТНОГРАФІЧНОМУ ДОРОБКУ СТАНІСЛАВА ДВОРАКОВСЬКОГО

Статтю присвячено фольклорно-етнографічній діяльності польського вченого Станіслава Двораковського. Проаналізовано результати його польових досліджень та внесок в українську звичаєво-обрядову культуру.

Ключові слова: збирацька діяльність, весільна обрядовість, народний календар, пісенний фольклор.

Статья посвящена фольклорно-этнографической деятельности польского ученого Станислава Двораковского. Проанализированы результаты его полевых исследований и вклад в украинскую обрядовую культуру.

Ключевые слова: собирательская деятельность, свадебная обрядность, народный календарь, песенный фольклор.

The article is dedicated to folklore and ethnographic activity of the Polish scientist Stanislaw Dworakowski. The results of his field researches and the contribution to the investigation of the Ukrainian customary and ritual culture are analyzed.

Keywords: collective activity, wedding rites, folk calendar, song folklore.

Польський етнограф, представник Варшавського наукового осередку С. Двораковський (1907–1976) відомий передусім як дослідник мазовецько-підляського помежів'я, звідки походив і де прожив більшу частину свого життя. Навчався на гуманітарному відділі Вільного університету у Варшаві (1930), студіював полоністику, захоплювався етнологією. Його наукові зацікавлення формувалися під впливом відомого вченого Станіслава Понятовського. С. Двораковський був його учнем, згодом – асистентом і активним учасником його етнографічних семінарів [9, s. 65].

Науковий доробок С. Двораковського в галузі етнографії, його збирацька діяльність та внесок у дослідження традиційної культури Білоруського Полісся розглядалися у працях сучасних польських учених Й. Чайковської [4] та А. Енгелькінг [2; 7; 8; 9].

Активну збирацьку та дослідницьку діяльність він розпочав у 1932 році на теренах Східного Мазовша і Підляшшя. Після закінчення студій, із вересня 1934 по лютий 1935 року в рамках Етнографічного музею м. Лодзі С. Двораковський проводив археологічно-етнографічне дослідження в центральній Польщі. Із 1935 року – молодший, а з 1937 – старший асистент відділу етнології Інституту

антропологічних і етнологічних досліджень Варшавського наукового товариства. Він був єдиним серед працівників згаданого закладу, хто продовжував обстеження Мазовецько-Підляського регіону, зокрема в Гродненського й Щучинського повітів, зосереджуючи свою увагу на родинній та календарній обрядовості, а в Більськопідляському – на етнічних групах і національній свідомості [9, s. 66].

Перша публікація С. Двораковського *Pieśni żniwarskie z powiatu wysokomazowieckiego* (1934) («Пісні жниварські з повіту високомазовецького») містила 53 пісенних тексти з мелодіями. За матеріалами власних польових досліджень було підготовлено дипломну роботу *Zwyczaje rodzinne w pow. Wysoko-Mazowieckim* (1935) («Родинні звичаї у Високомазовецькому повіті»), куди увійшли записи від 73 респондентів. Найбільшу групу склали весільні тексти (їх було 77, у тому числі 70 мелодій), окрім того, дослідник вказав на спільні риси в родинних звичаях українців, білорусів та поляків, що проживали у перехідній смузі між Мазовшем і Підляшшям. Великоднім звичаям із цієї ж території він присвятив розвідку *Zwyczaje ludowe na Podlasiu nadnarywianskiem* (1936) («Народні звичаї на Підляшші наднарявлянському»), зіставляючи їх із польською весняною обрядовістю.

На запрошення етнографа Ю. Обрембського, С. Двораковський взяв участь в експедиції на Полісся, що проводилась у 1934–1938 роках під егідою Інституту досліджень національних справ при співпраці з урядовою Комісією наукових досліджень східних земель, завданням якої була організація та координація інтердисциплінарних наукових досліджень у східних воєводствах Польщі [7, s. 26]. Очолювана Ю. Обрембським етносоціологічна експедиція охоплювала територію двох воєводств: Поліського та північні повіти Волинського (куди входили також південно-східні повіти Білостоцького воєводства і Новогрудського) [7, s. 28]. Метою експедиції, до якої С. Двораковський приєднався в 1935 році, був збір матеріалу про соціально-етнічну структуру місцевого населення, його заняття та культуру, тож програма експедиції на Полісся включала мовознавчі, демографічні та етносоціологічні дослідження [7, s. 27]. У той же час, як зазначає А. Енгелькінг, звіти Варшавського наукового товариства свідчать про те, що завдяки підтримці Каси ім. М'яновського С. Двораковський у липні-серпні 1935 року проводив самостійне дослідження в Лунинецькому, Столінському і Сарненському повітах із метою збору етнографічного матеріалу до праці про весільну обрядовість [2, с. 142]. На підставі зібраного та опрацьованого ним матеріалу були підготовлені реферати *Zwyczajowe weselne na Polesiu* («Весільні обряди на Поліссі»), *Wielka rodzina patriarchalna i ryd na Polesiu* («Велика патріархальна сім'я і рід на Поліссі»), із якими учений виступив на засіданнях секції Варшавського наукового товариства [2, с. 142]. Ним було також підготовлено до друку нарис *Życie przedmalżeńskie i rodzinne Poleszucy w łuninieckich* («Дошлюбне життя та звичаї Лунинецьких поліщуків»), серед рукописів у його автобіографії значилися такі: «Поліський обрядовий рік» та «Кульг “дзядов” у річній обрядовості» [8, s. 148]. На жаль, ці праці та рукописні збірки, які були передані ним до Національної бібліотеки м. Варшави, було втрачено, вони згоріли у вересні 1939 року. Лише невелика частина документації С. Двораковського збереглася в архіві Ю. Обрембського [7, s. 32].

Єдиним уцілілим свідченням дослідження родинної обрядовості є нарис

Obrzędy weselne w Niemowiczach, опублікований у «Волинському річнику» (*Rocznik Wołyński*) за 1939 рік [5], куди увійшов польовий матеріал, зафіксований автором у с. Немовичі та його околицях (Сарненський повіт на Рівненщині). Публікація була перекладена українською мовою й перевидана в збірнику «Весільні обряди Рівненщини. Фольклорно-етнографічні записи XIX – поч. XX ст.» (Рівне, 2004) [1]. У студії, що має описовий характер, докладно представлено локальний варіант весільної драми, подано структуру весільної обрядовості, акцентовано на її термінології, атрибутиці, складі чинів тощо. У короткій передмові С. Двораковський обґрунтовує вибір тематики, наголошуючи на тому, що родинна обрядовість є одним із найцікавіших витворів народної культури, а звичаї та обряди, пов'язані з укладанням і виконанням подружньої угоди, становлять у збірці найкolorитнішу групу [1, с. 101]. Він зауважував, що «налагодження подружніх стосунків у волинських поліщуків має два вияви: офіційний і неофіційний, самочинний. Останній стисло пов'язаний із залицяннями та передподружнім життям молоді, що в повоєнний період набрав особливих рис свободи, і навіть певної розв'язності» [1, с. 101]. Водночас він зазначив, що оскільки ця тема дуже широка й потребує порівняльного аналізу з аналогічними звичаями інших європейських народів, він її оминає та висвітлює тільки офіційне єднання молодих [1, с. 101]. Весілля С. Двораковський поділив на характерні етапи, що відтворювали послідовність ритуалу за днями тижня та місцем обрядодій (свати, запоїни, змовини, пироги, коровай, шлюб, розплетення, оповиття і звязчини, обдарування молодих, повернення весільної дружини, покладини й оглядини, подарунки для роду пана молодого й обдарування молодих, розділення короваю, переодягання й гостини повесільні). Кожен із розділів містить коротку характеристику весільного етапу, натомість визначальне місце посідають тексти весільних пісень, що супроводжували певні обрядодії. Фольклорні тексти (усього 48 обрядових, одна – родинно-побутова) було для зручності пронумеровано, публікація засвідчила прагнення записувача до точного відтворення говіркових особливостей.

С. Двораковський детально описав коровайний обряд, що є найбільш функціонально навантаженим і максимально задіяним символом протягом усього весільного дійства. Дослідник наголосив на тому, що хліб випікали тільки в домі молодого за участі його найближчих родичів та батьків молодой [1, с. 125]. Ця традиція випікання спільного «короваю» (частіше в молодого) свідчить про одну з найдавніших форм звичаю виготовлення обрядового хліба. Прикрашали коровай дев'ятьма шишками, посеред буханця розміщували прикрасу у вигляді квітки, яку називали «трепетуха» [1, с. 125]. С. Двораковський навів локальний варіант випікання разом із короваем обрядового печива у вигляді ляльки – хлопця та дівчини. Так, у с. Сарни «коровайниці подають матері дівчини ляльку, що зображує хлопця, а вона відповідає: *“Не моє!”* Тоді підсовують їй ляльку, що нагадує дівчину (часто з величезним животом і різними придатками). Зрозуміло, що баби глузують з цієї незграбної фігурки, на що мати відповідає: *“Моя не така, моя ладнютка!”* На те баби: *“Ваша дівка не така, як треба, цицькі не там стоять, де треба, живе як у поросної свині, а зобач, свахо, які у нас молодець, теє, що треба, то є”*» [1, с. 125]. Водночас дослідник зазначив, що «у народу, особливо на східних теренах, панує велика свобода слова, очевидно, що на весіллях вона досягає своєї верхньої межі... Висування на перший план моментів сексуального характеру є одним з найбільш характерних її ознак» [1, с. 125].

Весілля завершувалося на п'ятий день, тоді ж відбувалися переодягання та повесільні гостини. Підсумовуючи, С. Двораковський акцентував, що «життя молодого подружжя складається на площині відносної рівності, хоча й чоловік вважається вищим за дружину» [1, с. 123]. Найчастіше вартим співчуття є життя зятя-приймака, адже, за словами поліщука – «хліб примацкі – хліб собацкі». Таке явище характерне для родинних стосунків поліських сіл [1, с. 123, 124], про що свідчить подана наприкінці нарису пісня «Ой вішенка черешенка ягодок не має, / А хто в приймах не буває, той гора не знає» [1, с. 123].

У примітках, поданих у кінці статті, упорядник зазначив, що «інформацію про весілля надавали мені переважно Христя Карпова та Оверко Наконечний, постійні

мешканці Немович». Коментарі стосуються переважно обрядодій та притаманної їм варіативності в сусідніх селах, локальних назв весільних атрибутів, окремих мало-розумілих діалектизмів тощо.

Висвітлюючи перебіг весільних звичаїв та обрядів, упорядник акцентував увагу на тому, що представлені ним давні весільні звичаї дуже скоротились, як і в інших регіонах Польщі. Він вбачав у народній звичаєвості духовну міцність та вказував на послаблення її релігійно-моральної підоснови.

З автобіографії С. Двораковського, яку подає А. Енгелькінг, довідуємося про його фольклорно-етнографічні зацікавлення, зокрема детальне вивчення родинного життя й обрядовості поліщуків у Луцинецькому повіті. Як зазначав дослідник, «в тому ж повіті, окрім великого етнографічного матеріалу, зібрав разом з Вацлавом Миколайчиком, музикантом, біля 680 мелодій до весільних, календарних та побутових пісень. Фонографічні валки з записаними мелодіями були передані в Національну бібліотеку, у музичний кабінет доценту Пуліковському. На дослідження кілька разів отримував субсидії Каси ім. М'яновського» [2, с. 146]. Як ми вже згадували, Центральний фонографічний архів Національної бібліотеки у Варшаві було знищено під час німецької окупації.

Лише незначну частину збирацького доробку С. Двораковського було віднайдено в архівній спадщині Ю. Обрембського, фрагменти якої зберігаються в Масачусетському університеті в м. Амхерст (США) [7, s. 24]. Це близько 80 сторінок польових записів фахівця про етнічну структуру східного Полісся та північної Волині. Вони містять дані про сусідські стереотипи, локальні етноніми, лексичні та фонетичні відмінності в говірках досліджуваних сіл, в одязі та зовнішньому вигляді носіїв тощо [8, s. 145], а також фотоілюстративний матеріал (близько 129 негативів), серед якого – документація весілля в Немовичах Сарненського повіту, народних танців у Глинному Столінського повіту, а також сцени, зняті під час господарських робіт, етнографічні деталі (будівництва, одягу) та групові, сімейні та фотопортрети [8, s. 146].

Серед праць, які С. Двораковському вдалося опублікувати за матеріалами по-

ліської експедиції до вересня 1939 року, варто назвати також *Rubież polesko-wołynska* (1938) («Полісько-волинське пограниччя»), *Szlachta zagrodowa we w schodnich powiatach Wołynia i Polesia. Relacje z terenu* (1939) («Дрібна шляхта у східних повітах Волині і Полісся») [7, s. 32]. У першій з них дослідник здійснив порівняльний аналіз кордонів між Поліссям та Волинню, ілюструючи свої висновки багатим картографічним матеріалом, доповнював його фаховою літературою з урахуванням географічних, демографічних, антропологічних, етнографічних, мовних, господарчих, етнічних та соціальних особливостей [8, s. 149–150]. Друга публікація була звітом і свідченням його заангажованості в політичну діяльність [8, s. 151–152], адже в листопаді 1937 року у Варшаві військовою владою було організовано таємний комітет у справах дрібної шляхти. Його завданням було «вивчення проблем дрібної шляхти на східних теренах Польщі з метою зміцнення польського елемента на цих територіях» [8, s. 151–152]. С. Двораковський як член наукової секції цього комітету спрямовував свої зацікавлення передусім «на утвердження польського етносу та пробудження патріотичної свідомості серед населення східних земель» [3, с. 9].

Війна зруйнувала наукові плани вченого. У 1944 році він перебував у полоні та був вивезений до Німеччини, у 1945 році повернувся до Польщі. Протягом року (1945–1946) працював старшим асистентом на кафедрі етнології Варшавського університету, співпрацював із Польським народознавчим та Білостоцьким науковим товариством.

Як ми вже зазначали, під час війни було знищено всі польові записи та неопубліковані праці С. Двораковського. Інститут антропологічних і етнологічних наук ВНТ, де він працював, не відродився після 1945 року, тому до професійного заняття етнографією дослідник не повернувся. Займаючись збирацькою діяльністю протягом нетривалого часу, він залишався поза інституціональними структурами [8, s. 153].

Інтерес для сучасного науковця становить підготовлена С. Двораковським у 1939 році монографія *Kultura społeczna ludu wiejskiego na Mazowszu nad Narwią* («Громадська культура сільського насе-

лення Мазовії над Нарвою»), яка була видана лише 1964 року [6]. В основу праці покладено польові матеріали, зібрані ним у 1934–1937 роках на теренах колишнього Високомазовецького повіту та сусідніх (Білостоцького, Лапського, Більського, Семятицького) за допомогою методу безпосереднього опитування (понад 100 респондентів). У 1960-х роках для поповнення матеріалу новими записами з метою проведення порівняльного аналізу звичаєво-обрядової культури сільського населення східного Мазовша й Підляшшя, уточнення генези, побутування й поширення окремих фольклорно-етнографічних явищ, з'ясування міжетнічних взаємовпливів дослідження було розширено на сусідні терени, що охопили частину підляських сіл на правому березі р. Нарви та населених пунктів, розташованих між Нарвою та Нурцем [6, s. 10].

У центрі уваги дослідника – народна звичаєво-обрядова культура, яку він розглядав за календарем католицьких свят. З української обрядовості подано звичай водіння кози, багатого вечора в українських селах за Більськом, тексти щедривок («Васильова мати пушла гоготаті»). Збирач зафіксував побутування в цих місцевостях традиції випікання обрядового печива та ритуали, пов'язані з ним, а також функціонування великоднього колядування, веснянок, окреслюючи часові рамки та способи виконання фольклорних текстів («Єсть у полі грудочок», «Доля ж моя, доля» та ін.). Серед календарних звичаїв вирізняються жнивні, яким приділено найбільше уваги.

При зіставленні народної обрядовості помежів'я дослідник використав праці збирачів XIX – початку XX ст., зокрема К. Вуйціцького, Л. Голембйовського, З. Глогера, М. Федоровського, О. Кольберга. Порівнюючи також власні записи із 1930-х та повоєнних років, С. Двораковський вказав на значну руйнацію обрядово-звичаєвих елементів народного календаря та втрату їх первісного змісту. Його польові матеріали засвідчили як спільні, так і відмінні риси в календарній обрядовості та фольклорних текстах українців, білорусів та поляків, що проживають на досліджуваній ним території. С. Двораковський неодноразово вживав термін мазовецько-підляський «етнографічний рубіж», що аргументовано підтверджує

інтеркультурне та етнічно неоднорідне середовище регіону.

Таким чином, фольклорно-етнографічні студії та монографічна праця польського вченого свідчать про те, що С. Двораковський був фаховим етнографом-польовиком, його інтереси охоплювали різні галузі гуманітарних наук. Він залишив не лише цінний фактичний матеріал з української весільної обрядовості та її пісенного репертуару, а й зробив вагомий внесок у дослідження фольклорної традиції Мазовша й Підляшшя. Остання його праця має вагому цінність для дослідження етнокультурних контактів та компаративних славістичних студій.

Джерела та література

1. Весільні обряди в Немовичах (Сарненський повіт). Запис Станіслава Двораковського (30-ті роки ХХ ст.) // Доленга-Ходаковський З., Чубинський П., Кравченко В., Двораковський С. Весільні обряди Рівненщини. Фольклорно-етнографічні записи ХІХ – поч. ХХ ст. – Рівне : Волинські обереги, 2004. – С. 99–126.

2. *Енгелькінг Г.* Польські дослідження Палесся у міжвоєнне двадцятигоддє: Станіслау Двораковскі (1907–1976) / Енгелькінг Г. // Комплексне дослідження фольклору і етнакультури Палесся : матеріали

Другой міжнародной наукової фольклорно-етнолінгвістичної конференції. – Мінск : Вид. Центр БДУ, 2005. – С. 142–154.

3. *Шевчук С.* Весільні традиції Рівненщини у записах діячів науки та культури ХІХ – поч. ХХ ст. / С. Шевчук // Доленга-Ходаковський З., Чубинський П., Кравченко В., Двораковський С. Весільні обряди Рівненщини. Фольклорно-етнографічні записи ХІХ – поч. ХХ ст. – Рівне : Волинські обереги, 2004. – С. 3–10.

4. *Czajkowska J.* Stanisław Dworakowski – etnograf. – Łomża : Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe. – Wągw, 2003. – 107 s.

5. *Dworakowski St.* Obrzędy weselne w Niemowiczach (pow. sarneński) / St. Dworakowski // Rocznik Wołyński. – Rywno, 1939. – Т. VII. – S. 280–311.

6. *Dworakowski S.* Kultura społeczna ludu wiejskiego na Mazowszu nad Narwia. – Białystok : PWN, 1964. – 248 s.

7. *Engelking A.* Poleska ekspedycja etnosociologiczna Jyzeфа Обрєbskiego w latach 1934–1937. Organizacja. Metody badań. Problematyka. Uczestnicy // Etnografia Polska. – Т. XLV. – 2001. – Z. 1–2. – S. 23–45.

8. *Engelking A.* Stanisław Dworakowski jako badacz Polesia Regiony, granice, rubieże. – Warszawa, 2005. – S. 169–192.

9. *Engelking A.* Stanisław Dworakowski (1907–1976) // Etnografowie i ludoznawcy polscy : Sylwetki, szkice biograficzne. – Wrocław ; Kraków, 2007. – Т. II. – S. 65–69.

SUMMARY

Stanisław Dworakowski (1907–1976) is the Polish ethnographer, the representative of the Warsaw scientific centre, the researcher of the Mazovetsko-Podlasko border zone. He has started active collective and research activity in 1932. In 1934–1938 the scientist has participated in ethnosociological expeditions to Polissia under the leadership of Yu. Obrembskyi. S. Dworakowski has collected field material in Belarusian and Volyn Polissia, focusing attention on family customs and ceremonies. The most part of hand-written heritage of S. Dworakowski (ethnographic and photoillustrative material, song records) has been lost during the World War II.

The essay *Wedding Ceremonies in Nemovychi* published in the edition *Rocznik Wołyński* (1938) is the only evidence of Polissia and Volyn expeditions which has escaped destruction. Materials to the work are collected by the author in the Nemovychi village of the Sarny district, Rivne region. The researcher has proved the subject choice with the fact that the family ceremonies belong to one of the most interesting creations of folk culture. He has fixed the matter of the wedding drama in detail and illustrated it with song texts and photos.

The monograph *Kultura społeczna ludu wiejskiego na Mazowszu nad Narwią* has been prepared by S. Dworakowski in 1939 and published only in 1964. It is a work of a great interest for the modern scientist. The researcher pays attention to the folk calendar and ceremonial culture of the Poles, Ukrainians and Byelorussians.

Keywords: collective activity, wedding rites, folk calendar, song folklore.

УДК 39.001.8(438=161.2)

Леся Халюк
(Київ)

ВНЕСОК ПОЛЬСЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ У ВИВЧЕННЯ КУЛЬТУРИ ТА ПОБУТУ УКРАЇНЦІВ-ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ У ПОЛЬЩІ

У статті представлено огляд праць, присвячених культурі та побуту українців-переселенців у Польщі, що їх було зібрано й опубліковано польськими науковцями і збирачами-аматорами після подій 1947 року.

Ключові слова: українці-переселенці, польські дослідники, збирачі-аматори, операція «Вісла».

В статье представлен обзор работ, посвященных культуре и быту украинцев-переселенцев в Польше, которые были собраны и опубликованы польскими учеными и собирателями-аматорами после событий 1947 года.

Ключовые слова: украинцы-переселенцы, польские исследователи, собиратели-аматоры, операция «Висла».

The list of the works devoted to culture and life of Ukrainian migrants in Poland is presented in the article. They have been collected and published by the Polish scientists and amateurs after the events of 1947.

Keywords: Ukrainian resettlements, Polish scientists, collector-amateurs, operation *Vistula*.

Питання, пов'язані з життям українців у Польщі, стали предметом наукових зацікавлень зарубіжних дослідників з другої половини ХХ ст. Проте з політичних міркувань у Польщі вивчення цієї теми почалося лише з 1980-х років. Переважно це були не дослідження, а публікації фольклорних матеріалів або спогадів учасників подій 1947 року.

Однією з найвагоміших праць, де народна культура українців Польщі вперше була розглянута в контексті політичних та історичних проблем, стала докторська дисертація М. Трухан «Українці в Польщі після Другої світової війни 1944–1984» [7], яку він захистив на факультеті права і суспільних наук в Українському вільному університеті Мюнхена 1985 року. Окремою книжкою вона була опублікована 1990 року. Ця праця є спробою якнайповнішого висвітлення українського питання в сучасній Польщі. Автор використав не лише доступні джерела українською та польською мовами, але й неабиякий власний досвід молодого учасника і діяча громадського життя української спільноти в повоєнній Польщі.

Загалом М. Трухан охопив усі сторони життя українців, проаналізувавши їх у 22 розділах монографії. Дослідник відтворив історичне тло української національної меншини в сучасній Польщі (під час та після Другої світової війни),

залучаючи документальні свідчення про переселення, діяльність УПА та каральну акцію «Вісла» 1947 року, наслідком якої стало розпорошення українського населення по всій Польщі. Автор використав демографічні матеріали про загальну кількість українців у Польщі (тих, хто відкрито визнає себе українцями, і тих, хто приховує свою ідентичність) і дійшов до висновку, що їх може бути від двохсот до п'ятисот тисяч осіб. Також М. Трухан здійснив демографічний аналіз українського етносу, дослідив географічне розташування, господарські заняття та інші аспекти життя українського населення, яке було позбавлене свого централізованого територіального проживання, на відміну від білоруської меншини в Польщі.

М. Трухан висвітлив видавничу діяльність газети «Наше слово», не оминувши творчої діяльності українських письменників, літературознавців, мистецтвознавців тощо. Окремі розділи книги він присвятив огляду розвитку української освіти та навчання української мови, опису релігійного життя українців Польщі. Також автор зупинився на лемківській проблемі, що торкається не лише становища українців у Польщі, але й труднощів, породжуваних у самій українській етнічній групі. Названу працю можна вважати енциклопедією майже півсторічної історії українського етносу в Польщі.

Варта уваги монографія польського дослідника К. Пудла *Łemkowie* [16], присвячена процесу адаптації лемків у Нижній Сілезії після виселення їх туди в 1947 році. Автор використав як власні записи (учений систематично проводив збір польових матеріалів у 1966–1977 роках серед лемківського та польського населення в 14 повітах Вроцлавського воєводства), так і архівні матеріали, намагаючись показати суспільно-культурне життя лемків на новому місці проживання, незважаючи на той факт, що лемки становили лише 1 % усього населення регіону. У першому розділі К. Пудло розглядає побут та культурне життя лемківського населення до 1947 року: подано опис житла, господарства, вбрання, страв тощо. У наступних розділах зупиняється на причинах та перебігу переселення лемків до Нижньої Сілезії, їх адаптації на нових теренах, стосунках з поляками, релігійному та освітньому питаннях, молодіжних і освітніх організаціях тощо. Звичайно, власне лемківському фольклору в цій праці приділено не багато уваги, проте студія дає змогу побачити причини та процес переселення й умови проживання українців на нових територіях, які власне й спричинили виникнення спогадів про переселення 1947 року.

У 1997 році побачило світ видання «Пропам'ятна книга. "1947"» [3] Б. Гука із серії «Закерзоння». Це збірник спогадів про українські села й містечка на теренах Бойківщини, Лемківщини, Надсяння, Підляшшя й Холмщини, знищені в 1947 році внаслідок акції «Вісла». Книга охоплює історію 47 повітів: Перемишль, Ліско, Новий Сонч, Сянік, Сокаль, Рава Руська, Добромиль, Грубешів, Любачів, Береш, Ярослав, Сянок, Березів, Білгорай, Володава, Біла Підляська. З представлених у виданні спогадів 77 стосуються подій 1930–1940-х років, іноді оповідь доведена аж до сучасності. Варто зазначити, що в матеріалах ідеться не лише про болісну акцію «Вісла» та її наслідки, але й про щоденний побут і громадське життя українців до 1947 року та після нього.

Кожен спогад починається зі згадки про назву місцевості, звідки здійснювалося переселення, поряд з датою подається паспортизація матеріалу: ім'я та прізвище респондента (якщо це жінка, то зазначаються й дівочі прізвища), дата й

місце народження, назва повіту за адміністративним поділом Польщі на 1 вересня 1939 року. Більшість – це спогади очевидців та учасників переселення 1947 року, які були записані Б. Гуком під час польових досліджень (незначна частина) або надходили на адресу редакції «Нашого слова», де частину з них опубліковано.

Недоліком зазначеної праці є той факт, що за наявності кількох спогадів на певну тему автор об'єднав їх в один текст, вважаючи, що вони доповнюють один одного. Таким чином, Б. Гук поєднав записи спогадів про людські долі та індивідуальні погляди щодо описуваних подій. Крім того, деякі тексти відредагував, хоча, як він зазначив, елементи говірки, по можливості, зберіг.

У 1997 році Інститут української філології Університету Марії Кюрі-Склодовської в Любліні організував діалектологічну експедицію на Північне та Південне Підляшшя, під час якої студенти й дослідники-діалектологи зібрили значний масив текстів, що й лягли в основу збірника «Голоси з Підляшшя» [1]. Тематика текстів торкається питань сім'ї, звичаїв та обрядів, того, «що й досі болить». При цьому науковці шукали відповідь на питання, що цікавить і самих мешканців Підляшшя: якою мовою вони розмовляють?

Записи, уміщені в книзі, географічно охоплюють 35 населених пунктів північної та південної частини регіону. Розповіді інформантів, передані у фонетичній транскрипції, паралельно транслітеровано засобами сучасної української графіки при максимальному збереженні говіркових відмінностей. Записані тексти подано за географічним принципом – відповідно до розташування населених пунктів з півдня на північ.

Привертає увагу і брошура *Łemkowie na Dolnym Śląsku – wczoraj-dziś-jutro?* [12]. Вона була створена спеціально для виставки, яку організував у 1998 році в Легніці Лемківський ансамбль пісні і танцю «Кичера» з метою, як зазначили самі організатори, «по-перше, зібрати побільше інформації про лемків та їхню "малу" батьківщину – звідки прибули, як потрапили саме до Нижньої Сілезії, по-друге – намагалися дати відповідь на питання, що трапилося з лемками після 50-ти років проживання на заході на від-

стані від гірської Аркадії – Лемківщини» [12 s. 8–9]. У брошурі подано коротку інформацію про лемків, їхню культуру та побут, причини та обставини переселення, представлено численні фотографії документів, предметів побуту тощо.

Систематично виходять книжки та статті, присвячені історії окремих сіл на Закерзонні, де автори подають історію свого села, своєї родини, розповідають про хід переселення та про подальше життя українців на нових для них землях. Усі вони переважно мають характер спогадів. Такі праці часто містять мапи сіл і тексти, насичені переліком прізвищ переселенців та ілюстративним матеріалом. Іноді в додатках автори подають оповідання, пісні, описи звичаїв та обрядів рідного села. Недоліком є редагування цих розповідей, наближення викладу до літературної мови, лише часткове збереження місцевих говірок. Для прикладу наведемо праці: «Наша громада. (Минуле сіл: Ясунка, Крива і Баниця на Лемковині)» Т. Доклі [5], «Кавальчык тернистой історії села Чорне на Лемковині, 1870–1970» А. Барни [2], *Nasz Lemkowski los* Р. Хомяка [9], *Nad Bieszczadami słonce zgasło* Я. Курака [11], «Жытя Лемка» Т.-Ф. Гоча [4], «Памятна книжка. Село Ганчова (1528–1960)» [6], *Dola Lemka* М. Олешневича [15].

Заслугує також на увагу праця польського історика С. Дудри *Lemkowie* [10], що вийшла у світ у 1998 році. Автор розглядає причини, перебіг та наслідки акції «Вісла» для лемківського населення, яке було примусово виселене з рідних теренів до Зеленогурського воєводства (нині – Любуське воєводство), подає картину пристосування лемків до нового місця проживання, окреслює матеріальні, культурні та освітні можливості переселенців тощо. Учений не оминає увагою і проблему повернення лемків на батьківщину в 1956 році. Зазначимо, що С. Дудра, як і більшість дослідників, використовує у своїй праці спогади самих переселенців [10, s. 178].

Згадаємо також публікацію *Z pamiętnika wsiadłeńca. Wspomnienia* А. Барни [8], що вийшла друком у 2004 році. У ній автор розповідає про трагічну долю свого села Чорне, про перебіг переселення та життя на західних землях. Книга побудована у формі оповіді-спогаду. У до-

датках подано ілюстративний матеріал з історії села.

Надзвичайно цінною є праця І. Мадзика *Bortne i okolycia* [13], яку, як зазначає сам автор, він почав писати «w 1947, pres wyhnania», оскільки «tu ne raz ja czuw zal i placz za ridnom zemlom, <...> czasto spiwaly zalobny pisni pry kotrych plakaly. Duze znych ne znaly alfabetu ale znaly swoiu kulturu, wiru, istoryju» [13, s. 3]. Книга написана у формі спогаду, оповідь ведеться розмовною мовою – лемківською говіркою, транслітерованою латиницею. У передмові автор пояснює причини її написання та розповідає про своїх інформаторів, своє життя та процес збирання матеріалу і підготовки книги. І. Мадзик розповідає про переселення 1947 року, яке називає «евакуація». Виклад насичений численними статистичними даними: кількість переселенців, їхні прізвища та професія, кількість худоби тощо. Часто автор робить відступи, розповідаючи про односельців або події зі свого життя, які не мають стосунку до теми, але роблять оповідь живою і читабельною. Окремий розділ присвячено подіям, що відбувалися в Явожно. Подано перелік прізвищ осіб, жителів с. Бортне, які загинули в таборі Явожно. Також у книзі представлено документи з цієї тематики та фото осіб, яких було переселено в 1947 році та які пізніше емігрували до Сполучених Штатів Америки. Крім того, праця містить тексти лемківського фольклору: весільні, сімейно-побутові, рекрутські пісні, пісні-нісенітниця, приповідки, прислів'я, приказки, жарти, легенди, описи різних звичаїв та обрядів тощо.

На особливу увагу заслугоує видання лемківського прозового фольклору у двох частинах: *Z lemkoowskiej skrzyni. Opowieści z Ługyw i okolic. Część pierwsza* [18] та *Z lemkoowskiej skrzyni. Opowieści z Brzozy i okolic. Część druga* [17]. Зазначені праці є збірками оповідань трьох поколінь лемків, які змушені були жити далеко від своєї малої батьківщини. Оповідання, подані польською мовою, поділено на три групи: спогади найстарших лемків, які пам'ятають життя в горах і яких було виселено в 1947 році, спомини середнього покоління, для якого ностальгія за Лемківщиною є передусім сумом їх родичів, і роздуми наймолодшого покоління, що називає Лемківщину родин-

ним домом – міфічним, утраченим, який пізнають більше з цікавості, ніж через ностальгію [18, s. 5]. На жаль, паспортизація, подана перед кожним текстом, нечітка, часто пропущено інформацію про дату народження інформанта, місце його проживання тощо. Тематика збірників – це насамперед переселення 1947 року, подальше життя на західних землях, стосунки з поляками, освіта, мовні питання, звичаї, обряди, спогади старшого покоління та уявлення молодшого про свою малу вітчизну.

Проте варто зауважити, що збирачі та видавці, які здебільшого були аматорами, розглядаючи розповіді про переселення передусім як історичний матеріал, не ставили за мету дотримуватися фольклористичних методів записування й опублікування. Тому ці тексти зазнають значного олітературнення, що призводить до помітної втрати автентичності народного висловлювання, а отже, і ознак фольклорності.

Прогалину в подальших дослідженнях прозового фольклору лемків про переселення 1947 року певною мірою заповнила праця *Mniejszość w warunkach zagrożenia. Pamiętniki łemkowy* [14], яку підготував польський дослідник В. Сітко. Автор подає розповіді про переселення 1947 року та життя на західних і північних землях у формі 10 спогадів, респондентами яких є Любомира Бінчаровська-Цьолка, Роман Хомяк, Яніна Кіселевич, Теодозія Колічко, Семан Мадзелян, Іван Павелчак, Михал Скірпан, Андрій Сокач, Надія Вислоцька і Ярослав Зволінський. Оповіді подано польською мовою, тематика – традиційна: виселення 1947 року, тяжке життя на нових землях, проблеми навчання та релігії, стосунки з іншими етнічними групами, насамперед поляками.

Джерела та література

1. Аркушин Г. Голоси з Підляшшя [Тексти] / Г. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2007. – 536 с.

2. Барна А. Кавальчык тернистой історії села Чорне на Лемковині. 1870–1970 / А. Барна. – Лігниця, 1996. – 209 с.

3. Гук Б. Пропам'ятна книга «1947» / Б. Гук. – Варшава : Тирса, 1997. – 647 с.

4. Гоч Т.-Ф. Жытя Лемка / Т.-Ф. Гоч. – Зиндранова, 1999. – 164 с.

5. Докля Т. Наша громада (Минуле сіл: Ясунка, Крива і Баниця на Лемковині) / Т. Докля. – Нью-Йорк, 1969. – 127 с.

6. Памятна книжка. Село Ганчова (1528–1960) / издание Ганчовского Комитета в Соед. Шт. и Канаді. – Юнкерс, 1960. – 81 с.

7. Трухан М. Українці в Польщі після Другої світової війни 1944–1984. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1990. – 404 с.

8. Barna A. Z pamiętnika wysiedleńca. Wspomnienia / A. Barna. – Legnica, 2004. – 152 s.

9. Chomiak R. Nasz Łemkowski los / R. Chomiak. – Stary Sącz, 1995. – 105 s.

10. Dudra S. Łemkowie. Deportacja i osadnictwo ludności łemkowskiej na Środkowym Nadodrzu w latach 1947–1960 / S. Dudra. – Głogów : IntroDruk, 1998. – 199 s.

11. Kurak J. Nad Bieszczadami słońce zgasło / J. Kurak. – Warszawa, 2008. – 104 s.

12. Łemkowie na Dolnym Śląsku – wczoraj-dziś-jutro? – Legnica : Wydawnictwo Edytor Legnica, 1998. – 16 s.

13. Madzik J. Bortne i okolycia [Електронний ресурс] / J. Madzik. – Режим доступу : <http://lemko.org/pdf/Bortne.pdf>.

14. Mniejszość w warunkach zagrożenia. Pamiętniki łemkowy / pod red. W. Sitka. – Wrocław, 1996. – 173 s.

15. Oleśniewicz M. Dola Łemka / M. Oleśniewicz. – Legnica : Wydawnictwo Edytor Legnica, 2009. – 130 s.

16. Pudło K. Łemkowie. Proces wrastania w środowisko Dolnego Śląska 1947–1985 / K. Pudło // Prace i materiały etnograficzne. – Wrocław : Polskie towarzystwo ludoznawcze, 1985. – Т. XXVIII. – 196 s.

17. Z łemkowskiej skrzyni. Opowieści z Brzozy i okolic / pod red. M. Szyszko-Graban, A. Szyszko, A. Rydzanicz, ks. A. Graban. – Strzelce Krajeńskie, 2004. – Cz. 2. – 280 s.

18. Z łemkowskiej skrzyni. Opowieści z Ługyw i okolic / pod red. M. Szyszko-Graban, A. Szyszko, ks. A. Graban. – Strzelce Krajeńskie, 2004. – Cz. 1. – 151 s.

SUMMARY

The issues connected with the life of Ukrainians in Poland have become a subject of scientific interest of foreign researchers from the late XXth century. In the majority these are not the investigations, but publications of folklore materials or author reminiscences of the participants of events of 1947.

The doctoral thesis of M. Trukhan *Ukrainians in Poland after World War II (1944–1984)* has become one of the most significant scientific works where the national culture of Ukrainians in Poland is considered in the context of political and historical problems. In 1997 the collection of reminiscences of B. Huk in *Zakerzonnia* line *Book of Remembrance. "1947"* has been edited. The Institute of the Ukrainian philology of UMKS in Lublin has published the collection *Voices from Pidliashshia* (1997). Works and articles devoted to the history of certain villages in Zakerzonnia, where the authors offer the history of the village, the family, tell about the course of resettlement and about further life of Ukrainians on new lands, appear systematically. These are the works of T. Doklia, A. Barna, Ya. Kurak, etc. Editions of lemky prosaic folklore in 2 parts *Z lemkowej skrzyni. Opowieści z Brzozy i okolic* and *Z lemkowej skrzyni. Opowieści z Ługyw i okolic* (2004) contain stories and reminiscences of three generations of lemky, who have been forced to live far from their *small homeland*, etc. These are the works of unusual significance.

Keywords: Ukrainian resettlements, Polish scientists, collector-amateurs, operation *Vistula*.

IMPROVE